

*Tidigare publicerad i Hufvudstadsbladet

Fundamentalism. Islamism. Politisk islam. Termerna har länge varit en del av nyhetsrapporteringen från muslimska länder. Orden har använts för att beskriva talibaner i Afghanistan, självmordsbombare i Israel, deltagare i inbördeskriget i Algeriet och, nu senast, de terrorister som utförde attentaten i USA. Det som oftast saknas är en djupgående analys av islamismens bakomliggande ideologi, dess samhällsfilosofi. text: Islamism är inget entydigt fenomen. För den som följt dess utveckling under de senaste årtiondena står det klart att den inte styrs av någon enskild individ eller rörelse. Ändå finns det gemensamma grundläggande drag som förenar de individer eller rörelser som beskrivs som just islamistiska. Islamistiska rörelser av modernt snitt har en historia som sträcker sig tillbaka till 1920-talet. En av islamismens moderrörelser, det muslimska brödrskapet, grundades i Egypten 1928. Den bildades som en inomislamisk reformrörelse, men protesterade också mot Storbritanniens och kristna missionsrörelsers inflytande i landet. En antikolonial strömning har varit närvarande inom islamismen sedan dess begynnelse. Denna riktas i dag mot Västvärlden generellt, speciellt USA, och inte endast mot tidigare kolonialmakter.

Totalitär självständighet

En orsak till islamismens aktualitet de senaste decennierna är att muslimska stater sedan de blivit självständiga styrts av mer eller mindre totalitära och repressiva regimer. Länderna kännetecknas av ekonomiska och sociala orättvisor, med korrupcion som en påtaglig del av vardagen. Sedan Sovjetunionens fall är dessa länder också ekonomiskt beroende av globala finansinstitutioner som Internationella valutafonden. Dessutom står de ofta i politiskt beroendeförhållande till den enda kvarvarande supermakten, USA. Det faktum att regimer, likt Egyptens eller Saudiarabiens, hålls under armarna av regeringar i Västvärlden föranleder islamistiska ledare som algeriern Abbasi Madani, tunisiern Rashid al-Ghanoushi och sudanesen Hasan al-Turabi att beskriva de styrande som korrupperade, orättfärdiga och ogudaktiga. På detta plan kan islamismen ses som en religiöst motiverad och legitimerad politisk opposition.

Inte bara "religion"

Ett grundantagande inom islamismen är att islam inte bara är en fråga om böner och ritualer. Religionen är till sitt innersta väsen en allomfattande samhällsordning. Islam skall vara ett system som styr både individens och samhällets handlingar.

"Den saudiske islamisten Usama bin Ladin är ingalunda ensam om att stereotypisera "Väst" - en stereotyp där det ogudaktiga samhället, på gränsen till upplösning, råder"

Ofta understryks detta med referenser till Koranen. Under den iranska revolutionen fick koranorden "inte öst inte väst" spegla tanken på islam som samhällsgrund, det vill säga ett alternativ till kommunism av öststatsmodell och västerländsk liberalism och kapitalism. I diskussioner med islamister om hur deras samhällsbygge ska utformas i praktiken återkommer ofta tanken att muslimska länders lagstiftning bör ersättas med den religiösa rätten, shari'a. Den religiösa rätten ses varken som medeltida eller statisk. Snarare betonar islamister att Guds lagar är tolkningsbara, men att människan inte har rätt att sätta sig över dem och formulera en sekulär lagstiftning som parlamenten i Västeuropa gör.

En lösning som praktiseras av islamistiska rörelser är att tillskriva människan en tolkningsrätt, vilket betyder att folkvalda representanter i ett parlament kan tolka Guds lag och anpassa den till moderna förhållanden. Islam kan för islamister ses som en ständigt pågående process där det gäller att hela tiden omtolka religionens källor för att göra den aktuell och därmed behålla dess allomfattande anspråk. Tankar inom islamismen som bejakar folkvalda parlament kan ligga till grund för en åtminstone semidemokratisk opposition till de sittande genomkorrupta regimerna.

Väst som stereotyp

Islamistisk kritik riktas inte endast mot regimer. Andra gemensamma måltavlor är vad som brukar beskrivas som "Väst" och formellt utbildade religiöst lärda, islams "teologer". Den saudiske islamisten Usama bin Ladin är ingalunda ensam om att stereotypisera "Väst" - en stereotyp där det ogudaktiga samhället, på gränsen till upplösning, råder. I en sådan demonisering pekas på skilsmässostatistik, drogproblem, konsumtionskultur och en allmän värdeupplösning som hotar det som upplevs som traditionella värden. Konkreta beskrivningar av samhällsproblem i "Väst" jämförs med föreställningar om ett närmast utopiskt islamiskt samhälle. Islam ses som ett samhällsalternativ _ en representant för det naturliga och harmoniska tillståndet i världen. En paradox är att "Väst" samtidigt framställs som en civilisation i upplösning och som det

dominerande politiska och ekonomiska hotet mot islam. Kritiken av de religiöst lärda byggs ofta på argumentet att dessa går i staternas ledband och inte kan tolka islam på "rätt" sätt. De har inte kunnat presentera några förslag på hur islam ska tolkas i relation till vår samtid. Ett karaktärsdrag hos islamismen är därför att islam tolkas av icke formellt utbildade, ibland självtutnämnda, religiösa experter. Dock finns även yngre utbildade religiöst lärda inom olika rörelser.

Lekmän tolkar Koranen

Unga män och kvinnor utan formell utbildning som deltar i tolkningen av islam är en av de största förändringarna inom islam under 1900-talet. "Lekmän" vänder sig till Koranen och sunna för att förstå och tolka fram ett livsmönster anpassat för det nutida samhället. Många av islamismens anhängare är unga och bedriver eller har bedrivit universitetsstudier. De besöker moskéer regelbundet och använder dem ofta som plats för rekrytering av nya medlemmar. I flera fall, till exempel i Egypten, Algeriet, Iran och Palestina, har unga religiöst lärda tillsammans med högtbildade visat sig vara en bra kombination när det gäller att formulera ett budskap som kan förstås och stödjas av många. Målet för flera rörelsers propaganda är socialt, ekonomiskt och politiskt frustrerade grupper. Att vara högtbildad och islamist behöver inte innebära en motsättning. Snarare är ett av islamismens grunddrag att på ett pragmatiskt sätt inordna uttryck för den moderna världen i den egna islamtolkningen. Sålunda kan islamister påstå att rätt uttolkad innehåller Koranen utsagor om moderna vetenskapliga rön rörande till exempel fosterutveckling. På så vis kan naturvetenskapliga forskningsresultat styra förståelsen av den religiösa texten. Ett exempel på pragmatismen kan hämtas från Iran. Under början av 1980-talet propagerade staten, med hjälp av koranterminologi, för ett ökat barnafödande. Det var iraniernas uppgift att på detta sätt bistå revolutionen. Det faktum att Irans invånarantal ökat från cirka 40 miljoner 1980 till ungefär 75 miljoner idag har fått till följd att statens nya slagord lyder; "två är nog". Dessutom tillåter staten produktion och försäljning av kondomer, samt uppmanar män att genomgå sterilisering. I dag är de flesta islamister överens om att de grenar inom vetenskaperna som strider mot Koranen inte bör tillåtas, som forskande kring genteknik. Men det som är otillåtet idag behöver inte vara det i morgon och vice versa. Ibland har moderata islamistiska rörelser beskrivits som om de bejakade den (o)moderna välfärdsstaten. I flera fall pekar islamister på de nordiska ländernas välfärdspolitik som en förebild. Ett viktigt undantag är att de inte delar välfärdsstatens tanke om jämlikhet mellan könen utan distinktion. En ofta bortglömd dimension i de islamistiska rörelserna är deras sociala arbete på lokal nivå. I syfte att bygga modeller för hur ett islamiskt samhälle kan fungera och samtidigt utmana korrupta stater har t.ex. libanesiska Hizbullah byggt upp ett eget skolväsende. Det kan alltså röra sig om att driva skolor, ungdomsverksamhet,

bostads- och arbetsförmedlingar samt att hjälpa befolkningar i krissituationer. Dessa aktiviteter, som utförs av bland annat palestinska Hamas och islamiska räddningsfronten i Algeriet, är modeller för det övriga samhället och exempel på hur ett framtida islamiskt samhälle kan fungera.

Samling och splittring

De flesta islamistiska rörelser har splittrats. Både i muslimska länder och bland muslimer i Europa och Nordamerika har oenighet uppstått om hur islam ska tolkas, om verksamhetens mål och medel. Många bedömare menar att flera av de stora islamistiska massorganisationerna, som muslimska brödrskapet eller islamiska räddningsfronten, håller på att bli en del av det politiska etablissemanget och att de till sin form kommer att likna de kristdemokratiska partier vi har i Europa. Samtidigt är en aktuell fråga hur de mindre och mer elitistiska rörelserna motiverar sitt utförande av det vi betecknar som terrorism. Svaret kan, högst förenklat, sökas i det faktum att rörelser och individer definierar sina handlingar som legitima krig mot en oislamisk fiende. Att små rörelser allt mer marginaliserats i muslimska länder har också medfört att de trappat upp sitt våld.

Det bör påpekas att stater närmast regelmässigt har tagit islamismen som en intäkt för att förfölja personer vilkas åsikter inte uppskattas. Flera stater gömmer sig bakom hotet från islamism för att slippa genomföra demokratiska reformer. Många islamkännare menar att den mer våldsamma islamismen idag för en tynande tillvaro. Ett skäl är att man inte fått gehör för sina idéer inom en framväxande medelklass. Dock har många av de argument som betonats av islamister i samhällsdebatten fått brett genomslag. Kritiken av staten, amerikansk utrikespolitik och de religiöst lärda delas av muslimer såväl i muslimska länder som i Europa och Nordamerika, även bland dem som står politiskt långt från de islamistiska rörelserna.

Svårt fälla bin Ladin

Angående de tragiska attentaten i USA kan det bli svårt att konkret bevisa att islamistledaren Usama bin Ladin är den skyldige. Att tillskriva honom skuld för att ha inspirerat attentaten kan bli ännu svårare. Hans argument, kritiken mot till exempel Saudiarabien och USA, delas av många. Kassetter med inspelningar av hans och många andra islamistledares tal finns att köpa eller kopieras bland muslimer över hela världen. Oavsett hur USA:s politiska ledning väljer att agera bör man ha klart för sig att de stora islamistiska organisationerna går i en riktning där de, liksom de turkiska islamistiska rörelserna, formar politiska partier. Islamismens tendenser till folkligt förankrad politisk institutionalisering och demokratisering kan paradoxalt nog ge upphov till

marginaliserade avspjälkningar som väljer terrorismen som vapen. Dr Leif Stenberg Lund
University Department of Religious Studies Islamology